

1829-1914 Yılları Arasında Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar Ve Sağlık Hizmetleri*

Nilüfer GÖKÇE¹, Esin KARLIKAYA²

ÖZET

Salgın hastalıklar Edirne'de yaşayan yerli halk arasında çıkmayıp, dışarıdan Edirne'ye gelenler tarafından taşınmıştır. Gerekli önlemler alınarak, halkın da desteği ile hastalıklar yayılmadan kısa zamanda önlenmiştir.

Edirne'de kolera, tifüs, gibi salgın hastalıklar genellikle savaş ve işgaller sırasında görülmüştür. Bunun da nedeni şehrin kuşatma altında olması, halkın ve askerinin zor şartlar altında yaşıyor olmasıdır. Bu şartlar altında da hekimler hastalıklarla mücadele ederek, fazla yayılmasına meydan vermeden salgınların önüne geçmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Salgın hastalık, Edirne, 1829-1914 yılları.

SUMMARY

EPIDEMIC ILLNESSES AND HEALTH SERVICES IN EDİRNE BETWEEN 1829 and 1914

Epidemic diseases had been brought Edirne by the people, coming Edirne. They were prevented in short time without spreading by the help of public and taking necessary actions.

Epidemic diseases like cholera, typhoid fever and typhus occupations. The reason of this is, the surrounding of the city and the hard life of the soldiers and the public. Under these hard conditions; physicians struggled with illnesses and overcame of illnesses.

Key Words: Epidemic diseases, Edirne, between 1829 and 1914.

GİRİŞ

Edirne, Osmanlı'nın Bursa'dan sonra ikinci başkenti olması ve Avrupa yakasında bulunması nedeni ile gerek askeri gerekse tarihsel önemini her zaman korumuş bir şehirdir. Tarih içerisinde çeşitli devletlerin istilasına uğrayan Edirne, Osmanlılar Dönemi'nde iki kez Ruslar, bir kez de Sırp ve Bulgarlar tarafından işgal edilmiştir (1-3).

Osmanlı - Rus savaşları sırasında, Rusların önünden kaçan Balkan Türkleri de Edirne'ye gelmişler, kimileri geçici olarak buraya yerleşmişlerdir.

Edirne'de görülen salgın hastalıklar da daha çok bu işgaller sırasında, Edirne'ye Balkanlar'dan gelen ve uygun olmayan şartlar altında yaşamak zorunda olan göçmenler arasında başlamış ve yöredeki yerli halk arasına da yayılmıştır.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının sonlarında Ruslar Edirne'yi kuşattılar. Edirne'de

halktan başka on bin Türk askerinin bulunması ve Ruslar'la barış görüşmelerine başlamak üzere olmasına rağmen, Vali ve komutanlar şehri Ruslar'a teslim etme kararı aldılar. Ruslar, 22 Ağustos 1829'da hiçbir direnişle karşılaşmadan Edirne'ye girerek, Çorlu ile Silivri'ye kadar ilerlemişlerdir (4).

Edirne'yi işgal eden Rus Kuvvetleri, hemen Edirne Sarayı'na giderek Harem Dairesi'nin yanına ordugahlarını kurdular ve şehre yeni bir vali atadılar. Doksan üç gün Rus işgali altında kalan Edirne'de, Ruslar pek rahat edemediler; yazın boğucu sıcağı, havaların fazla yağışlı gitmesi, yiyecek azlığı yüzünden Rus askerleri arasında lekeli tifo (tifüs) yayıldı. Bu hastalık yüz otuz bin kişinin ölümüne neden olmuştur. Şehrin boşaltılmasından sonra da, Edirne hastanelerinde birçok hasta Rus askeri kalmış ve iyileşene kadar büyük bir özen ve şefkatle bakılmışlardır** (1, 2, 5).

¹ : Öğr.Gör.Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D.

² : Araş. Gör. Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ve Tıp Tarihi A.D.

* : 6. Türk Tıp Tarihi Kongresi, 23-25 Mayıs 2000-İzmir'de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** : Rus hastalara gösderilen bu insanca yaklaşımdan dolayı, Rus Generali Dippec Türkler'e teşekkürlerini sunmuştur. Ölen Rus askerlerinin bir kısmı Edirne Yeni İmaret semtinden geçen "Palavur" adı verilen küçük bir derenin kenarına gömülmüşlerdir; 1830 yılında meydana gelen sel taşkınları ise Rus askerlerinin mezarlarını sökülüp götürmüştür.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Edirne'de başlayan barış görüşmelerine katılan Delege Sadık Efendi'nin, 23 Aralık 1829 Pazar günü "Edirne'nin boşaltılacağına dair" Şumnu'da Sadrazam Reşit Paşa'ya gönderdiği mektuba, Sadrazam'ın "Ordu'nun Edirne'ye gelmek üzere olduğunu" bildiren cevabı, Sultan II. Mahmut'a sunuldu. Padişah da, "Ordu'nun yollarda huzur içinde getirilip Edirne'de güzelce korunması" emrini sadrazama bildirdi. Çünkü hasta Rus askerleri kışlada yatıyorlardı ve Türk askerlerin bu kışlaları kullanması olanaksızdı. Sultan II. Mahmut; Rus askerleri gidinceye kadar, Türk askerlerinin Edirne içinde ve kışlaların boş kalmış bölümlerinde kalmalarını, ayrıca soğuktan korumalarına özen gösterilmesini emretti (2).

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde karantina uygulamaları henüz başlamamış olmasına rağmen, yenilikçi ve aydın fikirli bir padişah olan Sultan II Mahmut, hastalığın Osmanlı askerlerine de bulaşabileceğini düşünerek, Türk askerlerinin Rus askerlerinden uzak kalmalarını istemesi, Osmanlı'da da yavaş yavaş karantina düşüncesinin gelişmeye başladığını bize göstermektedir (6).

1829 yılında Ruslar'la Edirne Antlaşması imza edilip Rusların Edirne'yi boşaltmalarından sonra, Edirne'de bütün Trakya bölgesini de içine alan büyük bir veba salgını yaşanmış. Edirne'de nüfusun çok azalmasına neden olan bu salgın, en çok Türklere zarar vermiştir. 1832 yılında çıkan bu hastalığa halk arasında "**Büyük kıran**" adı verildi (3). Osmanlı Devleti, salgının yayılmasını önlemek için herhangi bir karantina önlemi almamış; Fransa Sefareti tercümanının da, Edirne'de baş gösteren bu salgının önlenmesi için karantina önlemlerinin uygulanması konusunda ki girişimleri de başarısız olmuştur.

Ancak, bu dönemde bulaşıcı hastalıkların imparatorluk sınırları içinde ve dışında sık sık ortaya çıkması, karantina teşkilatının kurulması gereğini ön plana çıkartmış ve 1838 yılında II. Mahmut'un emri ve Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi'nin de çalışmaları ile ilk Karantina Meclisi kurulmuştur (6).

Karantina Meclisi'nin kurulmasından sonra Edirne'ye gönderilen bir yazıda, "Vidin ve etrafından, Rumeli'nin orta kolundan gelecek yolcuların Edirne'de karantinaya alınması" isteniyordu. Edirne Valisi Emin Paşa'nın Sadrazamlık Makamı'na gönderdiği 30.10.1838

tarifli cevap yazısında ise; "Yazıda belirtildiği yerlerden gelenlere, Edirne'de karantina uygulaması için gerekli önlemlerin alınması konusunda Rum, Ermeni, Musevi topluluğu temsilcileri ve diğer ilgililerinde katılımlarıyla yapılan toplantıda görüşülerek aşağıdaki kararlar alınmıştır.

Vidin yöresinden ve Rumeli'nin orta kolundan gelecek olanların, Edirne'ye girecekleri yolun yakınlıkları bilinen, Yıldırım Mahallesi kenarında bulunan ve Rumeli'nin sol kolundan gelecek yolcular için de, ikinci köprü (Meriç köprüsü) karşısındaki uygun ve geniş bir yer ayrılmıştır.

Görevliler, sekreterler ve hekimler için birer konak bulunup kiralanmış, gerekli değişiklikler yapılarak döşenmesi sağlanmıştır. Ayrıca bunların korunma sistemleri ve diğer gerekçelerin hazırlanmasına başlanılmıştır. **"Bilgilerinize sunulur"** denmektedir (2).

Edirne'de ilk defa 1838 yılında Rumeli'den gelecekler için başlayan karantina uygulaması, gerek görüldükçe zaman zaman tekrarlanmış ve İstanbul'da kolera salgını çıkması üzerine İstanbul'dan Edirne'ye gelecek yolcular için de uygulanmıştır.

Halk arasında ölümlere yol açan ve büyük kıran adı verilen veba salgını geçtikten sonra, Edirne'nin Ruslar tarafından ikinci kez işgal edilmesine kadar geçen zaman içerisinde halk arasında önemli bir salgın hastalığa rastlamamaktayız.

Bu zaman içerisinde Edirne'de sağlık ve sosyal alandaki çalışmalara devam edilmiş; Edirne Belediye Meclisi, Edirne'de "**Gurebba Hastanesi**" adıyla bir belediye hastanesi kurulması kararını almıştır. Edirne halkından ileri gelenlerin ve tüccarların desteği ile 1866 yılında Sultan Selim mevkii civarında, Kırlangıç Bayırı ile Taftin Ağa Sokağı arasında açılmış olan bu hastane tam bir belde hastanesi niteliğini taşıyordu.

Bu arada Osmanlı Hükümeti de salgın hastalıklara karşı yönetmelikler yayınlamış. İmparatorluğun diğer şehirlerine olduğu gibi, Edirne'ye de bu yönetmelik ve yazılar gelmeye başlamıştır. Örneğin, Sağlık Nezareti'nden gelen 30 Eylül 1867 ve 370 sayılı yazıda "ölülerin şehir içine gömülmemesi" istenirken; 1870 yılında Dahiliye Nezareti'nden gelen bir başka yazıda ise, "salgın hastalıkların önlenmesi için bataklıkların kurutulması gerektiği" bildirilmektedir(7).

Bu yazı ile Osmanlı Hükümeti, Edirne için büyük bir tehlike olan sıtmayı ortadan kaldırmak ve bu işte başarıya ulaşmak için, öncelikle hastalığın kaynağı olan bataklıkların kurutulmasını istemektedir.

Bataklıkların kurutulması Edirne için çok önemliydi. Edirne'den geçen Meriç, Tunca ve Arda nehirleri karların erimesi, yağışların artması sonucu taşarak çevrelerinde bulunan mahallelerin sular altında kalmasına ve evlerin yıkılmasına neden oldukları gibi, suların çekilmesinden sonra da bu alanlarda bataklıklar meydana gelmekte idi. Kurutulamayan bu bataklıklar, Edirne'de sivrisineğin çoğalmasına ve dolayısıyla sıtma hastalığının yayılmasına neden olmaktadır. Bunun yanında, pirinç ekimi de sivrisinek ve sıtmanın görülmesini daha da artırıyordu. Bunlar da sıtma ile savaşımı zorunlu kılıyordu. Edirne'nin Osmanlı Dönemi'nde başlayan sıtma ile mücadeleleri Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiş, bataklıkların kurutulması ve yeni ilaç tedavileri ile son bulmuştur.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığı sıralarda, Edirne'de salgın hastalık yoktu. 15 Nisan 1877 tarihinden itibaren Balkanlar'da bulunan Türkler, Ruslar'ın önünden kaçarak Edirne'ye gelmeye başlamışlar; 17 Nisan 1877'de yaralı göçmenler Edirne'ye sığınmışlardır. Göçmenler önce hayır sever kimselerin evlerinde barındırıldılar. Rusların önünden kaçan Türkler Edirne'ye geldikçe, göçmenlerin sayıları artmış, barınma ve sağlık sorunları ortaya çıkmaya başlamış, hastalar için doktor ve sağlık malzemesi ihtiyacı doğmuştur. Varlıklı aileler dört-beş göçmen ailesini birden evlerine almalarına rağmen, yine de bu girişimler yetersiz kalıyordu. Edirne'ye gelen göçmen ailelerinin sayılarının fazla olması, göçmenleri açlık ve ölüm tehlikesi ile baş başa bırakmıştı. Salgın hastalıklar da, çoğunlukla böylesine sosyal sarsıntılar sonunda ortaya çıkmakta idi.

21 Ağustos 1877'de Edirne'den İngiltere'ye "Par. M. Guy'dan Journal Daly"çekilen bir telgrafla "İngiliz Yardım Komitesi'nden, altı acizler yurdu ile iki hastane açılması; burada sekiz yüz kadar göçmenin barındırılması; yalnız paraya değil doktora da, ihtiyaç duyulduğu" bildirilmiş ve "Yardım Derneği aracılığı ile Edirne'ye yardım gönderilmesi" istenmiştir. Aynı tarihte Seraskerlik Makamından Saray'a gönderilen yazıda ise; "Edirne, Kızanlık ve Filibe Hastanelerinde sivil halktan dört yüz seksen iki,

askerden ise bin doksan yedi yaralı olduğu" bildiriliyordu (8).

Bu savaşın sonunda Edirne, ikinci defa Ruslar'ın işgaline uğradı (22. Ekim. 1877). Ruslar'ın Edirne'ye girişleri ile birlikte, halk kitleleri halinde İstanbul'a göç etmeye başladı. Göçmenler yollarda çok kötü şartlar altında yaşıyorlardı. Kadınlar kendilerini tren altına atıyor, çocuklar yollarda kırılıyor, ölümler trenlerden atılarak bırakılıyordu. Filibe'de bulunan on bin Türk göçmeninden dört yüz kırkı açlıktan ölmüştür. Bölgede tifüs ve çiçek salgını görülmeye başlanmıştır. Şubat 1878'de Edirne, Gelibolu, Selanik, Gemlik, Mudanya'ya giden göçmen grupları arasında bulaşıcı hastalıklar ortaya çıkmıştır.

Edirne'de önce Rus askerleri arasında görülen tifüs, çok geçmeden yayılarak çocuk ölümlerine neden olmuştur. Nisan ayında salgından görülen ölüm oranları azalmışken, Mayıs ayının on beşinden itibaren kolera, sıtma, tifo gibi hastalıklar da, halk ve Rus askerleri arasında görülmeye başlanmış. Tifüs, Edirne'deki yerli halk arasında da yayılmıştır. Dr. Rıfat Osman Bey; halk arasında da tifüsten önemli ölçüde ölüm olayları görülmüş olduğunu, ölü sayısının on binden fazla olduğunu, bunu da Ermeni Minas Benyan'dan öğrendiğini "Edirne Rehnüması" adlı eserinde yazmaktadır.

Şubat, Mart, Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında (1878), kırk iki bin kişi olan yerli halktan dört bini tifüse tutulmuş ve bunların dört yüzü ölmüştür. Yirmi beş bin Rus askerinden dört bin beş yüzü tifüse yakalanmış ve bunların iki bin beş yüzü ölmüştür. Kırk beş bin göçmenden ise on altı bini hastalığa yakalanmış bunlardan on bini tifüsten kurtulamayarak ölmüştür. Şehirde, yüz on iki bin kişi olan toplam nüfusun yirmi dört bin kişisi tifüse yakalanmış, bunların on iki bin dokuz yüz kişisi bu hastalıktan kurtulamamıştır.

Haziran 1878'de Filibe'deki göçmenler arasında yeniden kolera, tifüs ve sıtma ortaya çıkmış ve Eylül 1878'de Filibe'de tifüs ve sıtma gibi hastalıkların kalmaması üzerine Edirne'de bulunan otuz beş bin göçmen geri dönmeye başlamıştır. Geri dönen göçmenler arasında ise ölümler yine de devam etmiştir (8)

Ruslar, Edirne'deki Askeri İdadi Okulu'nu da işgal ederek burasını askeri hastaneye dönüştürmüşler ve salgın hastalıklar sırasında hastalanan Rus askerlerini burada tedavi etmişlerdir(9).

31 Ocak 1878 Perşembe günü, Osmanlılar ile Ruslar arasında Edirne Mütârekesi (Barış Antlaşması)² imza edilmesi üzerine, 20 Şubat 1878 de Ruslar, dört yüz kırkbeş gün işgal altında tuttıkları şehri boşaltmışlardır.

Rus işgalinin sona ermesinden sonra şehrin sokaklarında anne ve babaları savaşta ölen, kimsesiz ve yalnız kalan çocukların perişan halleri, Vali Müşir Rauf Paşa'nın dikkatini çekmiş, yüz seksen erkek ve yüz yirmi beş kız çocuk sokaklardan toplatılarak horozlu yokuşundaki Hoca Uves Medresesi'ne³ yerleştirilmişlerdir. Buraya ıslahhane adı verilmiş, bu çocukların tüm ihtiyaçları karşılanarak koruma altına alınmışlardır (5).

Salgın hastalıklar sırasında büyük hizmet gösteren Belediye Hastanesi'nin (Gureba Hastanesi'nin) bir kısmı harap olmuş; işgalden sonra hastane tamir edilerek 1879'da yeniden hizmete açılmıştır. 1882'de çıkan bir yangınla bir kısmı yanan Belediye Hastanesi, 1884 yılında yeniden tamir edilerek, altmış yatağı erkeklere, otuz yatağı da kadınlara ayrılmıştır (2, 3, 5, 7, 11).

1887 yılında Karaağaç Asker Hastanesi ve 1890 yılında Vali Müşir Veysel Paşa tarafından hazırda bin, seferde bin iki yüz yataklı, ameliyathanesi, pansuman odası ve hasta tecrit odaları bulunan Edirne Merkez Asker Hastanesi yaptırılarak hizmete açılmıştır.

Rus işgalleri sırasında görülen salgın hastalıkların dışında, 1891 yılına kadar Edirne'de salgın hastalık görülmemiştir. 1891 yılında İstanbul'da çıkan kolera salgını Edirne'ye de ulaşmış, 3 Kasım 1891 Çarşamba günü İstanbul'dan Edirne'ye gelen bir Musevi ailesi içinde altmış yaşlarında bir kadında kolera hastalığı belirtileri görülmüştür. Toplanan asker ve sivil hekimlerin, bunun kolera olduğunu belirten bir rapor düzenlemeleri üzerine, ev içindeki altı-yedi nüfusla beraber gereği kadar jandarma, polis ve belediye çavuşları ile kordon altına alınmıştır. Hasta, pazar gecesi ölmüş; gerekli önlemler alınıp gömülmüştür.

Edirne'de bu hastalığın yayılmasını önlemek için bir taraftan gereken sağlık önlemler alınırken, diğer taraftan da manevi yollara başvurulmuştur. Bu meyanda, camilerde Buhari-i

Şerif okunması, hafızlar tarafından hatimler indirilmesi, hükümet tarafından hakim ve müftü efendilerle belde bilginlerine hatırlatılmıştır.

Şehrin temizliğine özen gösterilmiş; bazı sebze ve meyvelerin satışı yasaklanmış; doktorların önerilerine uyularak içme sularının temiz ve kaynatılmış olması, çay ve nane haşlanmasına devam edilmesi halka duyurulmuştur. Hamam ve lokantaların temizliği göz önüne alınmış; umumi helalara kireç döktürülmüştür. Bu hususların uygulanması Belediye Başkanlığı'nca ilgililere tenbih ettirilmiştir.

Kasımın on üçüncü Çarşamba günü yine Museviler'den, Süleymaniye Küçükpazarı'nda oturan, altmış yaşlarındaki bezaz⁴ Moidehay da hastalanmış; sivil ve asker hekimlerle yapılan muayenede kolera olduğu saptanmıştır. Gereken önlemler alınmış ise de ertesi gün o da ölmüştür. Sadrazamlık'tan alınan bir emir üzerine İstanbul'dan Edirne'ye gelenlerin şehir dışında bekletilmesi istenmiş, bunun içinde Benlioğlu Bahçesi bitişiğinde bir yer kiralanmıştır. Ertesi Cuma günü de Vali Naibi, Vilayet ve Ordu ileri gelenlerinin ve bilginlerin hazır bulunduğu Üç Şerefeli Cami'de hatim duası okunmuştur.

İmparatorluk içinde bulaşıcı hastalıkların görülmesi üzerine Mâbeyn Başkatipliği'nden Edirne'ye telgraf gönderilerek "İl merkezi ile bazı ilçelerde görülen şüpheli hastalıklara karşı ne gibi önlemler alındığı" sorulmuştur. Telgrafa verilen cevapta "şehirde gerekli önlemlerin alınmış olduğu, ancak bir etüv makinesi, birkaç pülverizatör ve doktora ihtiyaç görüldüğü" bildirilmiştir. Bunun üzerine, Padişah emriyle birkaç makine ile Askeri Doktor Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) İsmail Efendi Edirne'ye gönderilmiştir.

Etüv makinesi kışla yanına konup, gerekli temizlik yapılmış; pülverizatörlerle de hükümet konağı, askeri binalar, okullar, cezaevleri, kalabalık bulunan binalar, medrese, bekar odaları, işçilerin kaldıkları yerler ilaçlanmıştır. Manyas ve Tabakhane semtinde de, Tunca nehrinin suyunun içilmemesi Belediye Başkanlığı tarafından ilgililere duyurulmuştur.

² : 1878 Edirne Mütârekesi'nde, iki önemli vesika imzalanmıştır. Biri on maddelik "Mütâreke Mazbatası", bir diğeri de Ruslar'ın istediği gibi beş maddelik "Esâsat-ı Sulhiye Mukavelesi"dir. Bu da, 3 Mart 1878'de imzalanan Ayastefonos Antlaşması'nın temelini teşkil eder (12).

³ : Daha sonra burada Sanai Mektebi (Erkek Sanat Okulu) açılmıştır.

⁴ : Kumaş satan kişi.

Edirne'nin sağlık durumunun giderek önem kazanması üzerine, temizlik işlerini kontrol ve teftiş için padişahın emriyle 1892 tarihinde Genel Hıfzısıha Müfettiş Yardımcısı Doktor Binbaşı Hasan Tevfik Efendi ile Sıhhiye Meclis Başkatipli Dr. İstapoviç Efendi, Baş Kimyager ve Vilayetler Hıfzısıha Baş Müfettişi Mirliya Bonfolski Paşa aynı yıl muharrem ayının yirmi birinci Çarşamba günü Edirne'ye gelmişlerdir.

1892 muharreminin on dördüncü gecesi ölen iki Musevi'nin ölüm nedenlerini araştıran sivil ve asker hekimler durumu şüpheli görmüşler. Bunun üzerine gerekli önlemler alınarak adı geçenlerin evleri kordon altına alınmış ve durum Sıhhiye Nezareti'ne bildirilmiştir. Ayrıca Edirne'ye gelip giden trenlerde de önlemler alınmış, Mustafapaşa İstasyonu'nda beş günlük bir karantina uygulanmasına başlanılmıştır. Bu iki ölüm olayından sonra alınan bu önlemlerden bir süre sonra da kordon kaldırılmıştır (2).

1893 yılında İstanbul'da çıkan kolera salgınından Edirne de etkilenmiş olmasına rağmen, alınan önlemler ve İstanbul'dan Edirne'ye gelecek olan yolcuların Çatalca'da askeri kuvvetlerin denetiminde üç gün karantina altında tutulmaları, Edirne'de yeni bir kolera salgını önlemiştir (10). 15 Ağustos 1893 yılında kolera görülünce, alınacak tedbirleri bildiren bir yönetmelik Dahiliye Nezareti'nden Edirne'ye gönderilmiştir.

1910 yılında Rusya'dan gelen kolera salgını ülkenin her tarafına yayılmaya başlamıştır. Salgın 1 Eylül'de İstanbul'a ulaşmış, buranın işlek bir merkez olması nedeniyle çok geçmeden 21 Ekim 1910 tarihinde Edirne'de görülmüştür. Edirne'de bu tarihte üçyüz kişi koleraya yakalanarak, iki yüz otuz beşi ölmüştür.

19 Mayıs 1911'de İstanbul'da, İnebolu'dan gelen bir yolcuya görülen kolera, büyüyerek şehrin her tarafına yayılmış; Eylül'de ayrı noktalarda görülmeye başlayan kolera, 12 Eylül 1911'de Edirne'de de görülmüştür. Ekim'de sönmeye başlamış ve Ocak ayında da tamamen sönmüştür (13).

1912-1913 yılında Balkan Savaşı ile birlikte Edirne'de, gerek halkın ve gerekse askerlerin açlık ve sefalet içinde olması, kolera ve tifo gibi salgın hastalıkların görülmesine

neden olmuştur. 1912 yılında Balkan Savaşı'nda seferberlik ilan edilince, taşıma araçlarının cepheye erzak, malzeme taşınması ile uğraşıldığı sırada, yaralı askerlerin tedavilerinin yapılabilmesi için de değişik binalarda hastaneler açılmasına çalışılmıştır. Savaşın hemen zaferle biteceği düşünüldüğünden, şehirde fazla yiyecek stoklanmadığı gibi gerekli sağlık malzemeleri de sağlanmamıştır. Bu savaşa hazırlıksız yakalanan hekimler, yaraları sarmak için adi pamuk kullanmışlar ve sargı bezlerini o anda hazırlamışlardır. Daha ilk muharebede dezenfektan malzemeleri tükenmiş, Hükümet çok kötü bir şekilde donatılmış olan özel eczanelere müracaat etmek zorunda kalmıştır (14, 15).

Şehirde bulunan Belediye Hastanesi ve Merkez Asker Hastanesi de ancak, iki bin hastayı barındırabilecek durumda olduğundan, gerekli olan ihtiyacı karşılayamamıştır. Savaş başlayınca yaralıların artması üzerine Öğretmen Okulu, Askeri Lise⁵, Sanayi Mektebi⁶, Bulgar Okulu, Lise binaları ve bazı konsolosluklar hastane haline getirilmiştir. Karaağaçta⁷ ki Sen Basil Koleji, okulun bir bölümünün hastane olarak kullanılması için, askeri hükümetin emrine bırakılmıştır (11-19). Karaağaç'taki Fransız Hastanesi de yaralılara tahsis edilmiş; burada yaralılara, rahibeler tarafından bakılmıştır (11, 16, 17). İstasyon yolundaki Küçük Subay Okulu'nda, Dr. Bahattin Şakir Bey tarafından kurulmuş olan Hilali Ahmer Hastanesi'nin tüm yatakları yaralılarla dolmuştur.

Kurulan bu hastaneler için gerekli olan yatak ve karyolalar, şehirdeki otellerden kira ile toplatılmış; gerekli pamuklu basma, şayak memur ve halkın bağışları ile temin edilerek diktilenmiş ve hastanelere dağıtılmıştır (11, 17).

14 Ekim gecesi Edirne'den İstanbul'a hareket eden bir tren, hasta ve yaralıları götürmüş ve bundan sonra, Edirne ile İstanbul arasındaki tren gidiş gelişleri kaldırılmıştır. Cisri Mustafa Paşa Karantinahanesi'ndeki karyola ve yataklar, üç yüz yataklı Edirne Hilali Ahmer Hastanesi'ne verilmek istenmişse de, İstanbul'la Edirne arasındaki trenlerin işlememesi yüzünden, bu malzeme yerine ulaşamamış ve yolda yağma edilmiştir (14).

⁵ : Bu okul bir ara Harp Okulu olarak hizmet görmüştür. Şimdi içinde halen İstikam Kitası bulunmaktadır. İsmet İnönü'nün Edirne'de okuduğu Harp Okulu'dur

⁶ : Bulgar istilasında Belediye Başkanlığı bu binada kuruldu.

⁷ : Burası bir ara göçmen evi ve karantina olarak kullanılmıştır.

Mısır Hilali Ahmer Heyeti de Müşirlik Binası'na⁸, yerleşerek burayı hastane haline getirmiş ve burada hizmet vermeye başlamıştır (14,20)

Yahudi cemaatine ait Alyans Kız Okulu'nda da bir dikiş atölyesi açılmıştır. Buranın küçük kız öğrencileri yaralı askerler için sargı ve pansuman malzemesi ile asker için giyecek dikiyorlardı. Bu atölyenin bir şubesi de, Sultani Hastanesi Müdürü Hüseyin Bey'in isteği üzerine okulun bodrum katında açıldı. Üst kattaki odalar da hasta yatak odaları olarak kullanılıyordu (21).

Bulgarlar Karaağaç'ı ve Kartaltepe yönünden de İstasyon'u ve Kızılay Hastanesi'ni bombardımana başlamışlardır. Hastane haline getirilmiş olan Askeri Lise ile Belediye Hastanesi'nin yanlarına mermi isabeti fazlaştığından, burada bulunan hastalar Merkez Asker Hastanesi ile İmaret ve Yıldırım'da bulunan büyük binalara dağıtıldılar. Sanayi, Darülmualim ve Bulgar Mektepleri⁹ hastane olarak kullanılmakta ise de, onlara henüz bir zarar olmadığından boşaltılmasına gerek görülmemiştir (16).

Kale'de istihkakın 750 grama indirildiği bir sırada, erzak dolu Bulgar trenlerinin serbestçe geçmesi, buna karşılık Edirne'ye erzak gönderilmesinin sağlanmaması, bizim için büyük bir zaftı (16, 22). Bu koşullar altında, 3 Aralık Pazartesi günü başhekimin verdiği akşam raporunda kolera, tifo gibi hastalıkların görülmeye başladığı, tıbbi malzemenin azaldığı bildirilmiştir.

9 Aralık 1912 Pazar günü Karaağaç'taki Maraş bölgesinde bulunan askeri karargahtaki askerler arasında çıkan hastalığın kolera olduğunun anlaşılması üzerine bu bölge karantinaya alınarak, bölgeye giriş ve çıkışlar yasaklanmıştır. Nöbetçiler sürekli olarak değişerek giriş ve çıkışları engellemeye, hastalığın Edirne halkı arasında yayılmasının önlenilmesine çalışılıyordu. 10 Aralık'ta hastalık devam ediyordu. 17 Aralık'ta hastalık eski şiddetini kaybetmişti. Buna doktorların büyük çabaları, istihkam kıtalarının kireç yapıp dağıtmak suretiyle gösterdikleri gayrette eklenmiş ve hastalığın bir dereceye kadar önü alınabilmiştir. 21 Aralıkta hastalık biraz daha hafiflemiştir. Bu arada İstanbul'dan tıbbi ecza gelmişse de, yetersizdir.

Savaşın başından beri asker yağmur ve çamur içinde olduğundan hastalığın görülmesi kaçınılmazdı. Halkın çok kötü şartlar altında yaşıyor olmasından, halk arasında da kolera, tifüs, kızıl ve dizanteri gibi salgınlar görülmeye başlanmıştır (11, 16, 21- 24). Çocuklar cesetlerle dolu Tunca nehrinin suyundan içmek zorunda kalıyorlardı. Bu da çok tehlikeliydi (21). Kolera salgını nedeniyle okullar tatil edilmiş ve bir daha da açılmamıştır. Okullarda görevli öğretmenlerde hastanelere memur olarak atanmışlardır.

Hastanelerde yeterli sayıda hekim yoktu. Şehirde bulunan bütün hekim ve eczacılar toplandığı halde, sağlık hizmetleri yinede yetersiz kalmıştır. Hastanelerin çalışmalarında koordinasyonu sağlamak amacı ile kurulan Hijyen Komisyonu başkanlığına Merkez Hastanesi Başhekimisi Dr. Rıfat Osman Bey getirildi.

Dönemine göre, son derece modern bir ameliyathaneye sahip olan Merkez Asker Hastanesinin koridorları bile yaralılarla dolmuştur (24). Hafız Rakım Ertürk, anılarında "Hastanenin bu halini görenler orasını kasaphaneye benzetiyorlar" diye yazdıktan sonra şöyle devam etmektedir: "Havanın son derece soğuk olması, bunun yanında ilacın bitmesi, pamuk, sargı bezi, ilacın kalmamış olması, doktorları bin bir zorlukla görevlerini yapmak zorunda bırakmıştı.

Kale (Kuşatılmış Edirne), İstanbul Hükümeti'nden hastalar için tıbbi ecza ve malzeme istiyordu. İstanbul'da bu malzemeyi gönderecek. Fakat tıbbi malzemenin Edirne'ye ulaşabilmesi için Bulgar Hükümeti'nden izin almak gerekiyor. İzin için Bulgar Hükümeti'ne başvuruluyor. Bu başvuru, birçok nazlanmadan sonra kabul olunuyor. Kaleden bir doktor Kuleli İstasyonu'na kadar gidip, gelecek olan tıbbi eczayı alacak. Kale, istasyon komiserine şöyle emir veriyor. Doktor falan bey Kuleli'ye kadar gidip gelecek olan tıbbi malzemeyi teslim alacaktır. Bulgar trenleri istasyondan geçerken işaret verip durdurunuz. Gidecek olan doktoru trene kabul ederlerse binip kuleliye kadar gitsin. Kabul etmemeleri halinde orada bulunan direzin arabası ile gönderiniz.

⁸ : Müşirlik Binası; Bulgar istilasında Mısır Hilâl-i Ahmeri'ne verilmiş, daha sonra Osmanlı Hilâl-i Ahmer'ine devr olunmuştur. Günümüzde Tümen Binası olarak kullanılmaktadır (20).

⁹ : Bulgar Okulu günümüzde de ayaktadır ve Fevzi Paşa İlköğretim Okulu olarak hizmet vermektedir.

İstasyon komiseri, Bulgar trenini durduruyor. Gerekli sözleri uygun bir dille anlatıyor. Bulgarlar doktor beyi lütfen kabul ediyorlar. Doktor gidiyor. Gelen ilaç ve malzemeyi teker teker kontrol ederek üç günde doktora teslim ediyorlar. Bunu da insaniyet adına yapıyorlar” (16).

Şehirde yaşayan halk işsiz ve bitkin bir durumda, fakir mahallelerde yaşayanlar ise açlık ve sefalet içinde idiler. Açlık, tuz ve odun yokluğu, dizanteri ve kolera ile desteklenen ölüm özellikle fakir halk arasında endişe verici bir şekilde git gide artmaktadır. Muhasaranın yaratmış olduğu bu şartlardan dolayı, ölenlerin sayısı bombardımanda ölenlerin sayısından çok daha fazla olmuştur (19, 25).

Bakkalların tezgahları boşalmış, mağazaların depolarında küflenmiş fasulyeler ve birkaç yıldan beri depolarda beklemiş olan kuru baklalar kalmıştır ve bunlar birkaç gün içinde satılarak bitmiştir. Tuzun yerine peynir suları, domates sosu ve lahana turşusu kullanıldı ise de, birkaç gün sonra bunlar da zor bulunmaya başlanmış ve hekimler suni tuz¹⁰ yapmak zorunda kalmışlardır (17, 19, 23, 25). Açlığın baş gösterdiği ilk zamanlar, ekmeğin içine arpa, mısır, hint darısı, kepek karıştırılmıştır. Daha sonra (1 Mart 1913) Belediye tarafından una yüzde on kum katılmasına karar verilmiş; Sağlık Heyeti de bu yiyeceğin yeterli olmadığını, dahası zararlı olduğunu ilan etmiştir. Bu ekmeğin dışları arasında kayıyor, hint darısından dolayı ağızda acı, kumdan dolayı da tahriş edici bir tat bırakıyordu.

Hastaneler ilaç ve tedavi yokluğundan günde onlarca hastanın ölüsüyle dolup taşıyordu. Skorbit, zatürre, fizyolojik kuvvetsizlik, özellikle kolera, tifo çok yaygındı (15, 17). Salgını önlemek üzere halk ve askere sağlık öğütleri yayınlanmış, birliklerde yakılan kireçle dezenfeksiyon yapan hekimler salgını ancak kontrol altına alabilmiştir.

Kış çok kötü geçiyordu. Askerler nöbet tuttıkları yerlerde donarak ölüyorlardı. Bir kısmı ise açlık ve soğuktan yorgun düşüp oldukları yere yığılıp kalmışlardı (16, 24). Hayvanlar da soğuk ve açlığa dayamayıp ölüyorlardı. Ölen at ve katırların cesetleri Meriç nehrine atılıyordu (23, 24).

27 Mart 1913'te Bulgar askerleri Edirne'ye girmiştir. Esir Türk askerleri, Tunca nehri üzerindeki Sarayıçi'nde toplanmış; obinlerce kişinin bataklık olan bu adada, bir ay süre ile aç ve çıplak kalması çoğunun ölmesine

neden olmuştur. Kolera, dizanteri ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alınmadığından, her gün yüzlercesi kıvrılarak ölmekte ve cesetleri günlerce açıkta kalmakta idi (16).

Dr Rıfat Osman Bey Edirne Rehnüması'nda Edirne'nin Bulgarlar tarafından istilasından sonra, Sarayıçi'nde bulunan tutsak askerlerin, hatta kendisinin de bir hekim olduğu halde dört gün ekmeğin görmediğini, yalnız içinde cesetler yüzen Tunca nehrinin sularını içtiklerini yazmakta ve “tutsak erler ağaç kabuklarını yediler ve öldüler” demektedir (11).

Dizanteri o kadar korkunç sayıda ölüme neden oldu ki, Bulgarlar “kolera var” diye kaçtılar, yalnız köprü başına iki nöbetçi bıraktılar. Halbuki hastalık, açlık ve soğuktan ileri geliyordu. Sarayıçi faciasına, Merkez Asker Hastanesi hekimleri ancak yirmi iki günde son verebilmişler, her gün Sarayıçi'ne gidip muayene yaptıkça hasta erleri beşer onar guruplar halinde hastaneye kaldırmışlardır (11, 16, 17, 26). Edirne Kalesi'nin düşüşünde ve sonrasında, Merkez Asker Hastanesi'nde bulunan yaralı er ve subayların sayısı bin iki yüz yetmişi aşmıştır. Hastane tabipleri ise, öbür tutsaklar gibi Bulgaristan'a gönderilmeyip hastaların tedavisi için hastanede bırakılmışlardı. Esir doktorlar arasında nizamiye birliklerinin ailelerinin doğum hekimi Kıdemli Yüzbaşı Ahmet Kazım Bey'de bulunuyordu. Çok şişman ve ağır yapısına rağmen çevik ve hareketli bir zat olan bu doktor, girişkenliği sayesinde birçok aileyi Bulgar zulmünden kurtarmış, dört yüz kişilik bir kabileyi İstanbul'a getirmeyi başarmıştır

17 Nisan 1913 tarihinde Edirne Askeri Mevkii Baştabibi Binbaşı Gospodin Kiryakof, yanında birkaç Bulgar askeri tabibi olduğu halde hastane koğuşlarını gezerek nekahat döneminde bulunan erlerden yetmiş iki kişiyi çıkartmış ve bunlar Bulgar erlerin gözetiminde hastane civarında Tunca nehri kenarından Bulgaristan'a götürülmek üzere götürüldükleri sırada, adı geçen Bulgar erleri tarafından açılan yayılım ateşi ile yirmiden fazlası katledilip soyulmuşlardır (11). Bunların da suçları yürümede zorluk çekmeleri ve geride kalmaları idi (11, 16-18, 26).

Edirne düştükten sonra Mahmut Şevket Paşa kabinesi, 30 Mayıs 1913 tarihinde Londra Antlaşması kararlarını kabul etmek zorunda kaldı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Midye-Enez hattının ötesindeki Trakya ve bütün Rumeli'yi Balkan Müttefiklere bırakmayı kabul etmiştir (27).

¹⁰: Suni Tuz: Sarı renkli olup tadı bildiğimiz tuz gibidir.

Londra Antlaşması'na göre Rumeli'yi ele geçirmiş olan Balkan Devletleri bu toprakları aralarında paylaşmakta anlaşamadılar ve bu da İkinci Balkan Savaşı adı verilen savaşın başlamasına neden oldu (27). 29 Haziran 1913'te Bulgaristan, Sırp ve Yunanlılar'a karşı harekete geçti. 10 Temmuz 1913'te Romanya Bulgaristan'a harp ilan etti. Bundan faydalanan Osmanlı Devleti, 13 Temmuz 1913'te Çatalca ve Bolayır cephesinden harekete geçerek 21 Temmuz'da Kırklareli'ni ve 22 Temmuz'da da Edirne'yi geri aldı (11, 20, 27, 28). Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında, 31 Temmuz 1913'te Bükreş'te başlayan barış görüşmeleri, kısa zamanda sonuçlanarak 10 Ağustos 1913'te Balkan Devletleri ile Bükreş Antlaşması imza edilmiştir (27).

Romanya ile Bulgaristan arasında savaş başladığı sırada, 10 Temmuz 1913 tarihinde Dimetoka' da kolera ortaya çıkmıştır (18, 28). Prof. Dr. Abdülkadir Noyan, 18 Temmuz 1913 tarihli Sıhhiye Müfettişliği emri ile 9. Mürettep Kolordu Birlikleri'nde baş gösteren kolera salgını ile savaşmak üzere görevlendirilmiştir. 22 Temmuz'da Dimetoka'ya giden Dr. Abdülkadir Bey, burada ilk önce bir bakteriyoloji laboratuvarı kurmuş; hastalardan yaptığı kültürlerle hastalığın kolera olduğunu ortaya çıkarmıştır. Sonra da önlem olarak sahra helalarının yerini değiştirerek usulüne uygun münasip yerlere kazdırmış; her birliğin içme suyu yerlerini denetim altına aldırması; yemekleri sıhhi programlara bağlamıştır. Dimetoka'nın yanından geçen bir çayın etrafı insan pisilikleri ile kirletilmişti. Bunlar temizletilerek dere suyu nöbetçilerle kontrol altına alındı.

Balkan Harbi'nin ikinci devresindeki salgın, dört yüz doksan beş hasta ve yüz altmış yedi ölü ile sona ermiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda, salgının Yunan ve Bulgar ordularında hüküm süren kolera salgını ile ilgili olduğu anlaşılmıştır. Bulgar ve Yunan orduları çekilirken Dimetoka' da bir çok müzahrafat (pislik, süprüntü) bırakmıştı. Hastalığın bulaşması bu nedenle meydana gelmişti.

Dimetoka' da kurulan bakteriyoloji laboratuvarı bu salgınlarda tam ve bilimsel çalışma imkanı sağlamıştır. Birliklerdeki portörler meydana çıkarılarak hastaneye alınmış, hastalardan nekahat devrine girenlerin her gün gaytaları muayene edilerek basili ferik devri ve

müddeti tespit edilmiş ve hiçbir hasta, dışkısı üç defa menfi çıkmadan taburcu edilmemiştir (9).

8 Aralık 1913 tarihinde, Balkan memleketlerinden dönen esirler arasında da kolera vakaları çıkmıştır (28, 29). Esirler arasında kolera vakalarının görülmesi üzerine, esir kabileleri hudutlarda sağlık kontrolünden geçirilmişler ve bu da hastalığın Trakya halkı arasında yayılmasını önlemiştir (29).

1914 yılında Edirne'de 4. Tümen erlerinden bazılarında şüpheli ishal vakalarına rastlanmıştır. Dr. Abdülkadir Bey ve Dr. Yüzbaşı Tokatlı Hamdi Bey'in çalışmaları ile hastalığın kolera salgını olduğu anlaşılmıştır. Vaka çıkan birlikler derhal hastalardan ayrılarak Yatsitepe'de ve münasip yerlerde kordon altına alınmışlar; Tümen'de bulunan yediyüz altmışaltı ishalleri hastadan, iki yüz otuz sekizinde kolera vibriyonu bulunmuş; otuz-kırk hastada ishal kolera ishali şeklini ve şiddetini almıştır. İshalleri ve ishalsiz portörlere kaşe içinde günde 0,20 gr. kalomel verilmiş; kalomel verilenlerde vibriyon 3-4, verilmeyenlerde ise 8-20 gün devam etmiştir (28).

Kolera ile savaşın ettiği sırada 1914 yılında Edirne Kolordusu'nda tifüs ve hummayı raica salgınları da görülmüştür. Dr Abdülkadir Bey ile Gülhane Bakteriyoloji Asistanı Hamdi Bey, bu hastalıklarla savaş için Sıhhiye Dairesi Başkanı Numan Bey tarafından görevlendirilmişlerdir.

Ateşler içinde koğuşlarda yatan askerlerin hepsi bitlenmişlerdi. Lekeli Tifo tehlikeli bir hal almıştı. Günde yirmi beş-otuz lekeli tifo hastası çıkıyordu. Kolorduda üç seyyar etüv vardı. Salgının başından beri bu etüvler birlikleri dolaşmış, asker elbiselerini etüvden geçirmiş, fakat yatak ve koğuşları aynı anda temizlemediği için salgını durduramamıştı. Ve sonunda yapılması gereken yapıldı. Abdülkadir Noyan anlatıyor: "Yanık Kışla'da¹¹ mükemmel, büyük bir hamam vardı. Hamamı yaktırdım. Etüvleri hamamın önüne getirttim. Askerleri çadıra çıkararak kışla koğuşlarını sodalı kaynar su ile sildirdim. Badana yaptırdım. Askerler sıra ile eşyalarıyla tabib ve subayların kontrollü altında hamama geldiler. Elbise ve eşyaları etüvde temizlenirken kendileri de 20-25 dakika müddet ile hamamda sabun ile yıkandılar. Saçları hamama girmeden evvel, sair kıllı yerleri hamamda temizlendi.

¹¹: 1827 yılında yaptırılıp, 1866 yılında yana ve yanık kışla adı verilen Piyade kışlası, bir ara gerekli değişiklikler yapılarak askeri hastane olarak kullanılmıştır. Başbakanlık arşivinde, 37539'nolu belgede bu hastane için istenilen Ecza-i Tibbiye'nin hastanenin teslim edildiğine dair kayıt bulunmaktadır. Bugün kapalı ceza evi olarak kullanılmaktadır.

Bunlar hamamın temizlere mahsus kısmında etüvden çıkan eşyalarını giyerek temizlenmiş kışla koğuşlarına girdiler, temizlenmemiş askerlerle karıştırılmadılar." (30).

Bu savaş tarzı çok olumlu sonuçlar vermiştir. Mart ayında, tifüse yakalanan dört yüz kırkbeş hastadan yüz dördü ölmüş; Nisan ayında hasta sayısı iki yüz yirmi yedi ölü sayısı ise altmışyedi olmuştur. Nisan ayından sonra ortaya çıkan tek tük vakalarla, yirmi-otuz hasta gömülmüştür. Daha sonra koğuşlarda bite ve hastalığa rastlanmamıştır (30).

Bu salgın hastalıkların iki ay içinde söndürülmesi tıbbi bir zaferdir. Bu salgınlar sırasında yüzlerce er ile birlikte karantina koğuşunu üzerine alan Giritli Kâzım Bey, Cerrah Mustafa Ahmet, Kehhal Cevat Seyit de ölmüşlerdir. Salgın hastalıklardan ölen hekimlerin anısına Merkez Asker Hastanesi'nin bahçesine, Başhekim Dr. Rıfat Osman Bey tarafından, planı yine kendisi tarafından çizilen bu gün Edirne Belediyesi karşısındaki Kadınlar Parkı'na taşınmış olan çeşme yaptırılmıştır. Çeşmenin kitabesinden öğrendiğimize göre: Salgın hastalıklar 1913 yılının Temmuz ayında görülmeye başlanmış, 1914 yılının Mayıs ayında son bulmuştur. Bu zaman içersinde koleradan binyetmiş, tifüsten dokuz yüz seksen dört ve hummai raciadan beş yüz bir kişi hastaneye yatmış; bunlardan bin beş yüz elli sekizi iyileşmiş ise de, koleradan beş yüz seksen bir, tifüsten üç yüz kırk dört ve hummai raciadan yetmiş iki kişi ölmüştür.

Lekeli humma için yapılan savaş, hummai raciayı da söndürmüştür. Yüzbaşı Hamdi Bey, Edirne Merkez Asker Hastanesi Bakterioloji Laboratuvarı'nda geceli gündüzlü çalışarak ateşli hastalardan gönderilen kan tetkiklerini incelemiştir. 1914 yılının Mart ayında kolordu birliklerinde hummayı raciadan yüz seksen bir hasta ve otuz dokuz ölü vardı. Nisan ayında yüz kırk dört hasta ve yirmi beş ölüm oldu ve Mayıs ayında da vaka görülmemiştir.

SONUÇ

Edirne'de bulaşıcı hastalıklar, Edirne'de yaşayan halk arasından çıkıp, buradan etrafa ve diğer bölgelere yayılmamıştır. Daima dışardan Edirne'ye gelenler tarafından yerli halka taşınmıştır.

Veba salgını hariç, Edirne'de büyük salgınlar genellikle savaş ve işgaller sırasında görülmüştür. Bunun da nedeni halkın uygun olmayan şartlar altında yaşamak zorunda

kalmasıdır. Ve işgaller sırasında Edirne'ye gelen askerler tarafından getirilmiş olmasıdır.

Osmanlı Rus Savaşları sırasında, Rus askerleri önünden kaçarak, Edirne'ye sığınan ve sağlığa uygun olmayan şartlar altında yaşayan göçmenler arasında kolera, tifüs gibi salgınlar görülmüştür. Bu salgınlardan Edirne'de yaşayan halk da etkilenmiştir.

Salgın hastalıklar genellikle azınlıklar arasında görülmüş, Müslüman halk arasında görülmemiştir. Bunun nedeni de, azınlıkların çoğunlukla ticaretle uğraştıkları için, İstanbul gibi büyük şehirlerle ilişkilerinin daha yoğun olması ve buralara sık sık gidip gelmeleridir.

Salgınlarla savaşta, Müslüman ve Azınlık halk birleşerek ortak kararlar alıp uygulamışlar ve bu da, salgınların yayılmasını engellemiştir.

Sıtma, çevre şartlarının uygun olması nedeni ile Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Edirne'yi tehdit eden bir hastalık olmuştur.

Edirne'de yaşayan halk arasında genelde salgın hastalıklar görülmeyişinin bir nedeni de halkın temizliğe önem vermesi ve bulaşıcı hastalıklara karşı önlem alması olabilir. Örneğin; Çiçek aşısı Jenner tarafından bulunmadan önce, Edirne'de çiçek hastalığına karşı çocuklar aşılanıyorlardı.

Edirne'de salgın hastalıklar görüldüğü andan itibaren karantina uygulamalarına başlanmış, sebze ve meyvelerin satışı yasaklanmış, halk suları kaynatarak içmeye başlamış, hamamların ve lokantaların temizliğine dikkat edilmiş, umumi helalara kireç dökülmüştür. Bu hususların uyulmasına Belediye Başkanlığı'nca özel önem gösterilmiştir ve ilgililer uyarılmıştır.

Salgın hastalıklar sırasında alınan bütün bu hijyen önlemlerinin yanında, camilerde mevlüt ve Kuranlarda okutularak halkın morali de güçlendirilmiştir.

Balkan Savaşı'nda Türk hekimleri bin bir güçlkle zorlukları yenmişlerdir. Elleri doğru dürüst ilaç ve sağlık malzemesi olmayan hekimler, gösterdikleri kişisel çabalarla salgınlarla savaşmışlardır. O zamana kadar her konuda olduğu gibi salgın hastalıklarda da batıya danışan Osmanlı İmparatorluğu'nda, Türk hekimleri Balkan savaşı yıllarında Batılı hekimlerin görüşlerini almadan salgın hastalıklarla savaşmışlar ve başarılı olmuşlardır.

Hekimler, bir taraftan salgın hastalıklarla savaşırken, bir taraftan da halkı bu konuda bilgilendirmeye çalışmışlardır.

Balkan Savaşı'nda mevcut olan hastanelerin yetersiz olması dolayısı ile okullar hastane haline getirilmiştir. Hekim ve sağlık personeli yetersizliğinden dolayı, yaralı askerlerin bakımı için uygun durumda olan herkes den yararlanılmıştır.

İkinci Balkan Savaşı ve 1914 yılındaki hastalık salgınları, genelde askerler arasında görülmüştür. Ancak, bunlar da hekim ve sağlık personelinin öz verili çalışmalarıyla kısa sürede söndürülmüştür. Bu arada pek çok sağlık çalışanı da bu hastalıklara yakalanmış ve bir kısmı da kurtulamayarak şehit olmuştur.

KAYNAKLAR

1. Bekir Sıtkı BAYKAL, "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilalar." Edirne'nin 600. Fetih Yılı Dönümü Armağan Kitabı. Türk Tarih Kurumu Yayınları, No: 43, Ankara, 1985.
2. Ahmet Badi Efendi, Riyaz-ı Belde-i Edirne C:1
3. Osman Nuri PEREMECİ, Edirne Tarihi. Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939.
4. Prof. Dr. Tayyip GÖKBİLGİN, "Tarihimizde Edirne'nin Mevkii ve Tarihçileri" Üniversiteler Haftası Edirne Konferansları. İstanbul Üniversitesi Yayınları, No:777, Becid Basımevi, İstanbul, 1958.
5. Yrd.Doç.Dr Ratip KAZANCIGİL, Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994). Edirne Valiliği Yayınları No:8. İstanbul, 1999.
6. Gülten SARIYILDIZ, Karantina Meclisinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.
7. Edirne Salnamesi H:1319/ M:1903-1904.
8. Bilâl N ŞİMŞİR: Rumeli'den Türk göçmenleri, "Emigrations turques Des Balkans. Turkish Emigrations From The Balkans" Belgeler-Documents. C:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Dizi XVI- No:50, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
9. Oral ONUR: Edirne Kitabeleri. S: 214. Yenilik Basımevi, İstanbul, 1963
10. Cen ERENCE, "Alınan Koruyucu Önlemler ve İstanbul'da Kolera Salgını (1893-1894)". Tarih-Toplum, C:32, S:188 Ağustos-1999, İletişim Yayınları, İstanbul.
11. Dr. Rifat Osman: Edirne Rehnüması. Vilayet Matbaası, Edirne, 1920.
12. İsmail Hami DANİŞMEND: İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi. C:4. Türkiye Yayınevi Tarih Serisi. Yeni İnceleme ve Telifler:1. Türkiye Basımevi, İstanbul-1955; 309.
13. Ekrem Kadri UNAT: "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1910-1983 Yıllarındaki Kolera Salgınları ve Bunlarla İlgili Olaylar." Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul, 1995.
14. Prof. Dr. İter UZEL, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918) Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri." Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Genel Kurmay Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları; Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1989.
15. Rifat BALI: "Edirne Muhasarası sırasında tutulmuş bir günlük-III" Tarih Toplum, Sayı:192, Aralık-1999
16. Yrd. Doç.Dr. Ratip KAZANCIGİL: Hafız Rakım Ertür'ün Anılarından Balkan Savaşı'nda Edirne Savunması Günleri. Edirne Araştırma Merkezi Yayınları, 1, Sermet Matbaası, Kırklareli Vize, 1986.
17. Dr. Kemal ÖZBAY: Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri C:1. Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.
18. Yrd. Doç. Dr. Zuhâl ÖZAYDIN: "Balkan Savaşı ve Muhasarada Edirne'de Sağlık Hizmetleri." Edirne Serhattaki Payitaht, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1998.
19. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi/ Osmanlı Devri, Balkan Harbi (1912-1913). II. Cilt. 3.Kısım. "Edirne Kalesi Etrafındaki Muharebeler" Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1980.
20. Oral ONUR: Edirne Kitabeleri. S:210, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1963
21. Rifat BALI, "Edirne Muhasarası Sırasında Tutulmuş Bir Günlük-I." Tarih Toplum, Sayı:190, C:32, Ekim, 1999.
22. Mithat SERTOĞLU: "Balkan Savaşı Sonlarında Edirne'nin Kurtulması Hususunda Hemen Teşebbüse Geçilmesi İçin Atatürk'ün Harbiye Nezareti'ni Uyarısına Dair Bilinmeyen Bir Belge." Belleten, C: XXXII, No:128, Ekim 1968.
23. Nazmi ÇAĞAN: "Balkan Harbi'nde Edirne" Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, No: 43, Ankara, 1985.
24. Gusteva CIRILL: Journal Du Siege D'Andrinople. Paris Librairie Chapelot-1913

25. Rifat BALI: "Edirne Muhasarı Sırasında Tutulmuş Bir Günlük-II." Tarih Toplum, Sayı:191, Kasım-1999.
26. Edirne ile İlgili Mühim Bir Vesika. 20 Mart 1920 tarihli Milli Gazete, Yıl:1, Sayı:10.
27. Tefik BIYIKSIZOĞLU: Trakya'da Milli Mücadele, "Balkan Harbi'nin Sonunda Trakya Meselesi" C:1. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.
28. Ord. Prof. Dr. Abdülkadir NOYAN, "Memleketimizde Salgın Hastalıklar, (kolera salgını)." İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası. 1963; 26: 437-499.
29. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi / Osmanlı Devri, Balkan Harbi (1912-1913), II.Cilt, 2. Kısım. 2. Kitap, "Şark Ordusu İkinci Çatalca Muharebesi ve Şarköy Çıkartması"; Genel Kurmay Basımevi, Ankara - 1981
30. Ord. Prof. Dr. Abdülkadir NOYAN, "Memleketimizde Salgın Hastalıklar." İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası, 1963: 26; 72-82.